

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ, МАЙБУТНЄ Матеріали круглого столу, присвяченого 400-літтю політичної економії

Круглий стіл ініційовано Всеукраїнською асоціацією політичної економії й організовано за участю кафедр: політичної економії Національної металургійної академії України, економічної теорії та основ підприємництва Національного гірничого університету, міжнародної економіки й економічної теорії Дніпропетровського університету імені А.Нобеля, менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Академії митної служби України.

Засідання круглого столу відкрив **В.Тарасевич**, (д-р екон. наук, Національна металургійна академія України). Він сказав: 2015 року виповнюється 400 років від дня виходу у світ "Трактату політичної економії", що належить перу Антуана Монкретьєна сьєрра де Ваттевіля, назві якого судилося стати першим власним іменем економічної науки. Ця знаменна дата є слушним приводом для осмислення минулого, сьогодення і майбутнього політичної економії.

Тепер навіть для завзятих скептиків очевидно, що одним із найважливіших гносеологічних результатів новітньої глобальної кризи і передуючих їй подій, зокрема, в науковому світі, стало відродження і повернення політичної економії на авангардні позиції, в тому числі на пострадянському просторі, тобто саме там, де впродовж двох десятиліть вона перебувала в неприхованій опалі. Звісно, прихильники заперечення і повалення політичної економії залишаються, й їхні доводи потребують серйозного осмислення. Проте не менш важливо зрозуміти причини і форми "живучості" політичної економії, визначити її місце і роль у сучасній науці та культурі, соціальності та політиці. Йдеться про *ідентифікацію і самоідентифікацію політичної економії в нових історичних умовах*.

У професійному науковому економічному співтоваристві активно взаємодіють і конкурують різні погляди на означені проблеми. Так, серед вітчизняних учених, напевно, переважає погляд на політичну економію як доволі важливу, але лишень *одну з багатьох* фундаментальних економічних наук. Її предмет – економічні відносини між людьми – відрізняється від предмета, скажімо, мікроекономіки, макроекономіки, інших наук. Саме у складній взаємодії з ними політична економія входить до складу *економічної теорії як фундаментальної економічної науки* і навряд чи здатна претендувати на більше.

Багато прихильників *неокласики* розглядають політичну економію або, в новій "редакції", *політичну економіку* як безпосереднє продовження і розвиток теорій суспільного вибору, конституційної економіки, економіки угод і деяких інших. По суті, йдеться про експансію методоло-

гічних постулатів неокласики у вивчення політичної сфери і громадянського суспільства.

Звертає на себе увагу поява останніми роками численних, так би мовити, *галузевих політичних економій* – нової, інституціональної, соціальної, еволюційної, глобальної, екологічної, феміністської тощо, що саме по собі свідчить про триваючу диференціацію фундаментальної економічної науки, або економіко-теоретичного знання.

Порівняно нечисленна група вчених відзначає, що набирає сили *інтеграційна, синтетична тенденція*, яка протистоїть диференціації наук, що вийшли з материнського лона політичної економії, а тому дочірніх і внучатих. У зв'язку з цим пропонують зберегти за фундаментальною економічною наукою її початкове власне ім'я, маючи на увазі *політичну економію в широкому сенсі*, наповнити новим синтетичним змістом її предметний простір, окреслений батьками-засновниками проблематикою багатства, його законів, закономірностей, змісту, механізмів, акторів та їх відносин. До речі, саме такий підхід покладено в основу колективної монографії "Політична економія: минуле, сьогодення, майбутнє" і концепції міжнародного наукового мережевого журналу "Питання політичної економії". Мені вже доводилося обґрунтовувати свою прихильність до широкого сенсу політичної економії на сторінках провідних наукових журналів, у колективних монографіях тощо. Не хотів би повторюватися. Проте вважаю доречним процитувати доволі симптоматичне міркування Г.В.Ф. Гегеля з "Енциклопедії філософських наук", яке безпосередньо стосується філософії, але є цілком правомірним і для політичної економії: "Історія філософії показує, по-перше, що філософські навчання, які видаються різними, являють собою лишень одну філософію на різних щаблях її розвитку; по-друге, що особливі принципи, кожен із яких становить основу однієї якої-небудь системи, суть лише відгалуження того самого цілого... Через цю видимість існування численних різних філософій необхідно відрізнити всезагальне від особливого в їх власних визначеннях. Узятє формально і поряд з особливим, всезагальне саме також перетворюється на щось особливе; недоречність і безглуздість такого ставлення стосовно предметів повсякденного життя самі собою впали б в очі, як, наприклад, якби хтось вимагав собі фруктів і відмовлявся б водночас від вишень, груш, винограду, тому що вони вишні, груші, виноград, а не фрукти. Проте коли йдеться про філософію, то зневажливе ставлення до неї виправдовують тим, що існують різні філософські вчення і кожне з них є лише однією з філософій, а не філософією взагалі, начебто вишні не є також і фруктами. Буває і так, що філософське вчення, принципом якого є всезагальне, ставлять в один ряд із такими філософськими вченнями, принципом яких є особливе, і навіть із такими вченнями, які запевняють, що зовсім не існує філософії. І це зіставлення роблять на тій підставі, що всі вони являють собою лише різні філософські погляди. Це те саме, як якби ми сказали, що світло і тьма суть лише два різні види світла"¹.

¹ Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. – Т. 1. Наука логики. – М., 1974. – С. 99.

Звісно, є й інші точки зору на становище політичної економії в науковому "будинку". Але разом із цією доволі актуальною проблемою є позиція обговорити й інші, не менш важливі та злободенні, в тому числі проблематику сучасних викликів політекономічній науці, її предмета, методології та теорії, сучасних напрямів і шкіл, практичної значущості та суспільної затребуваності. Зрозуміло, у процесі обговорення можуть виникнути і не передбачені програмою питання. Учасники дискусії вільні у виборі теми і форми виступу.

А.Задоя (д-р екон. наук, Дніпропетровський університет імені А. Нобеля): 400 років – доволі поважний вік для будь-якої науки. Більшість сучасних наук є значно молодшими за політичну економію. За ці роки вона змінилася до невпізнання. Якби А.Монкретьєну або навіть А.Сміту довелося почитати сучасні політекономічні дослідження, вони нізащо б не погодилися, що це політична економія. Справді, за ці століття в політекономії змінилося майже все: предмет і об'єкт, методи дослідження, стиль, цілі, значення і зміст застосовуваних категорій. Але що ж дає нам підстави вважати нашу сучасну науку теж політичною економією?

На мій погляд, загальною ідентифікуючою властивістю політекономічних досліджень упродовж чотирьох століть (і особливо з моменту остаточного формування політичної економії як науки наприкінці XVIII – першій половині XIX століть) залишаються їх суспільні функції. Серед них я б викремив три основні.

1. *Політекономія як пророк економіки.* На відміну, наприклад, від економікс, що зосереджується, насамперед, на вивченні функціональних зв'язків в економічній системі, політична економія досліджує генетичні зв'язки. Саме це дає їй можливість відповідати на питання, що споконвіку хвилюють людство: "Що було? Що буде? Чого не очікуєш? Чим серце заспокоїться?".

2. *Політична економія як етика економіки.* Більшість сучасних економічних наук стоїть на позиції позитивізму, намагаючись дистанціюватися від оцінки явищ і дій. Політекономія через особливості свого предмета і суспільної функції не може піти від нормативного підходу, показуючи тимчасовість та історичну приреченість усього існуючого. Напевно, саме з цієї причини політекономів практично за всіх часів не дуже полюбляли можновладці. Не є виключенням і наш час.

3. *Політична економія як філософія економіки.* Філософія є методологічною основою будь-якої науки. Так само і політична економія дає ті парадигми, на підставі яких будується решта напрямів економічної науки. Це покладає особливу відповідальність на політекономію за достовірність парадигм та їх наукову обґрунтованість.

В.Тарасевич: я, безумовно, згоден із тим, що політична економія є філософією економічних наук. Водночас вона не може претендувати на статус їх методології, а також науки про економічні науки – її "дітей" і "онуків".

Ю.Петруня (д-р екон. наук, Академія митної служби України): на історичному шляху формування людством економічних знань помітною віхою стала праця А.Монкретьєна "Трактат політичної економії" (1615). До

неї зверталися творці економічних знань різних поколінь. Ми теж не стали винятком – згадуємо й обговорюємо її сьогодні.

У чому ж її особливість?

По-перше, й це очевидно, так сталося, що назва праці поступово переросла в назву теорії економічного життя загалом. Останню дедалі більше почали називати політичною економією. Домінувала ця назва у XVIII столітті, а в цілому її з різною мірою поширеності використовують уже впродовж чотирьох століть.

По-друге, цікаво все ж таки зрозуміти, чому було використано саме таку назву, її зв'язок із "фокусом" (предметом) досліджень. Певну підказку, напевно, дає звернення до її етимології – як у грецькому, так і в латинському і французькому варіантах. Окрім того, зміст відповідних праць, історичний контекст їх написання вказують на те, що на етапі появи і поширення терміна "політична економія" увагу було сконцентровано на економічній ролі держави, на державному управлінні, на місцевості (вмінні) управління державним суспільним господарством. Інакше кажучи, йшлося про державне управління економічним життям, про вплив держави, про добір правильних інструментів і методів управління.

В.Тарасевич: до речі, адекватний переклад словосполучення "політична економія" з грецької – "закони державного (суспільного) і домашнього господарства".

Ю.Петруня: *по-третє*, можна вважати, що домінування назви "політична економія" у світовій економічній думці завершилося наприкінці XIX століття. Вона втратила "лідерство", поступившись місцем терміну "економічна наука" (economics). "Час Монкретьєна" завершився. Зазначимо, що в науковому просторі СРСР відбувся певний ренесанс – тут термін "політична економія" було висунуто на абсолютно чільне місце, на якому він перебував до початку 1990-х років.

Що відбулося *наприкінці XIX століття* – проста зміна "вивіски" чи зміна "курсу"? Чимало економістів (зокрема, А.Маршалл) розглядали політичну економію й економічну науку як синоніми. Тобто час трансформовав, змінив назву цієї галузі наукових знань. Етимологічно нова назва стала більше відповідати тому, що вивчали фахівці цієї галузі.

Важко аналізувати питання курсу або, по-іншому, бачення предмета науки. Можливо, точніше буде сказати – формулювання цього предмета. У чому ж складність? Напевно, в тому, що ми ніколи не бачили й, імовірно, не побачимо єдності поглядів щодо предмета. Це стосується як терміна "політична економія", так і терміна "економічна наука".

Говорячи про проблему *різниці поглядів*, доцільно брати до уваги те, що економічні дослідження за своєю точністю, доведеністю висновків суттєво поступають дослідженням у сфері точних наук. Це об'єктивний стан речей. Чим менше в економіста можливостей і вимог щодо доведення (в тому числі експериментального) висновків, тим більше поле і спокуса для "творчого самопослаблення". Економісти звикли вивчати економічну поведінку людей, але вони практично не вивчають власну поведінку як творців економічних знань. Економіст пише праці, перебуваючи під впливом певного спектру мотивів і відчуттів. Чи керується він у цьому єдиним

мотивом – репрезентувати читачам (суспільству) максимально доведені об’єктивні висновки? Напевно, ні. Творчий процес є не таким "правильним", суспільно орієнтованим. У цьому процесі є вільний простір для прориву ("гри") різних мотивів. Складно уявити "гру мотивів", скажімо, у математиків. "Гра мотивів" у економістів має відповідні передумови.

Не всі економісти погоджуються бачити в економічній науці просте "правонаступництво" політичної економії. Автори формують для політичної економії *особливе місце* в теорії економічного життя. У деяких західних економістів політична економія асоціюється з частиною економічної науки, яка зосереджується на поясненні політичних чинників економічної політики держави, на рекомендаціях державним інститутам і суспільству щодо досягнення економічного розвитку. Такий науковий акцент непогано поєднується з етимологічним значенням терміна "політична економія". Низка українських економістів схильні розглядати політичну економію як своєрідний глибинний пласт, теоретико-методологічний фундамент сучасної науки про економічне життя суспільства. Існують й інші підходи до бачення особливого місця політичної економії.

Чи варто турбуватися з приводу розбіжностей? Мені здається, що турбуватися потрібно не так про розбіжності, як про *якість* наукових досліджень економічного життя, насамперед, в Україні. Питання якості – це питання глибини, доведеності досліджень та їх практичної цінності. Остання, зокрема, передбачає усвідомлення особливостей того чи того етапу соціально-економічного руху країни, пріоритетних практичних питань. Висновок І.Бентама про те, що користь політичної економії як науки "полягає лише в тому, щоб слугувати керівництвом для мистецтва (законотворчості, управління. – Авт.)", мені видається, зараз дуже доречно згадати.

Аналізуючи історію економіки України починаючи з 1991 року, важко не помітити, наскільки проблемним місцем було державне регулювання економіки, наскільки невдалими були важливі рішення і дії державних інститутів та інститутів місцевої влади щодо умов поточного і перспективного економічного розвитку суспільства, наскільки неналагодженою була політична система формування ефективного державного управління. Чому так відбувається? Що треба зробити? Можливо, саме на цих ключових питаннях слід насамперед акцентувати "теоретичну увагу", не надаючи особливого значення тому, в рамках якого напряму їх розв’язувати – економічної науки, політичної економії, національної системи політичної економії тощо.

Ю.Пилипенко (д-р екон. наук, Національний гірничий університет): 400-річний ювілей політичної економії дав поштовх до активізації полеміки щодо місця цієї дисципліни в рамках загальної економічної науки, достатності й ефективності її методологічного інструментарію для глибокого і ґрунтовного вивчення особливостей соціально-економічного розвитку людства у XXI столітті. І така полеміка не є випадковою, оскільки домінуюча сьогодні в економічних дослідженнях парадигма мейнстріму не здатна повною мірою адекватно відобразити всю багатоманітність сучасних соціально-економічних відносин і дати гідну відповідь на існуючі в економічній практиці загрози і виклики.

У цьому контексті досить згадати "провал" світової економічної науки щодо передбачення нинішньої світової фінансово-економічної кризи, оцінки її природи і продукування ефективних рецептів її подолання. Багато в чому це можна пояснити відсутністю "критичної маси" ґрунтовних теоретичних праць, присвячених аналізу глибинних, сутнісних характеристик сучасних соціально-економічних процесів, з одного боку, і недостатньою увагою практиків і політиків до результатів роботи науковців – з іншого.

Реалії сьогодення свідчать, що якість і динамізм подальшої еволюції національних економік і світового господарства в цілому багато в чому залежатимуть від здатності теоретичної науки точно оцінювати економічні процеси, давати адекватний прогноз перспектив їх розвитку. Відтак, зростає потреба в дослідженні рушійних сил існуючого способу виробництва, суперечностей його розвитку й у розробленні форм їх розв'язання. Економічна наука на основі знання про загальні закономірності соціально-економічного розвитку має знайти відповіді на питання щодо специфіки еволюції сучасних економічних систем, особливостей новітнього технологічного способу виробництва, тенденцій відносин власності тощо.

А.Задоя: отже, Ви вважаєте, що політична економія здатна передбачати майбутнє і бути свого роду дороговказом на шляху до нього?

Ю.Пилипенко: власне, саме такі завдання і розв'язує політична економія як наука, спрямована на цілісне, узагальнене відбиття закономірностей розвитку соціально-економічних систем. Важливо також те, що цілісне бачення фундаментальних основ соціально-економічної еволюції здатне методологічно й інструментально збагатити інші функціональні економічні дисципліни, надавши таким чином поштовх до пошуку специфіки практичних форм прояву економічних процесів на якісно новій основі.

Інша справа, що в сучасних умовах фундаментальна економічна наука має змістовно змінитися, оскільки "традиційна" політекономія здебільшого відображала тенденції та закономірності індустріальної епохи в економічній історії людства. Натомість нинішній етап, який характеризують як постіндустріальний, вирізняється принципово новими рисами, що має знайти своє відбиття в політекономічних дослідженнях. Складність і багатоманітність структури сучасного світу, динамізм змін, характерних для світогосподарських процесів, зумовлюють необхідність адекватного оновлення змісту політичної економії.

Слід звернути увагу на особливості реалізації двох основних функцій політичної економії – пізнавальної та практичної. Так, одним із визначальних чинників, який зумовлює особливості пізнання економічною наукою причинно-наслідкових зв'язків у сучасному світі, є процеси глобалізації. У цих умовах національні економіки стають невід'ємними і взаємопов'язаними елементами складнішої світової економічної системи, а закономірності виробництва, розподілу, обміну і споживання благ на національному рівні багато в чому визначає специфіка функціонування глобальної світової економіки.

Не можна обминути увагою і те, що у зв'язку з формуванням інформаційної економіки, підвищенням ролі інформації та знань як головного економічного ресурсу значно розширюється предметне поле досліджень

політичної економії та, відповідно, ускладнюється завдання пізнання закономірностей економічної діяльності. Сьогодні мінова вартість матеріальних і нематеріальних благ залежить у кінцевому підсумку вже не від кількості витраченої суспільно необхідної праці, а, першою чергою, від вмісту в них знань, інформації, інтелекту. Ці параметри, виступаючи найважливішою субстанцією вироблених сучасною економікою товарів, не можуть бути переведені в абстрактні одиниці та виміряні за їх допомоги. Зважаючи на те, що ринкова вартість інформації та її суспільна цінність, вартість і корисність не збігаються, потенціал трудової теорії вартості та теорії граничної корисності для її вимірювання недостатній, отже, необхідним є пошук нового інструментарію. Цей перелік прикладів нового предметного поля досліджень політичної економії можна продовжувати.

Поряд із виконанням основного для будь-якої науки завдання щодо виявлення і пояснення закономірностей протікання відповідних явищ і процесів дослідникам у галузі політичної економії слід, на мій погляд, особливу увагу звернути на виконання її практичної функції. Звичайно, не йдеться про заміщення політичною економією спеціальних економічних дисциплін, про перебирання на себе завдань усебічного і вичерпного аналізу поверхневих форм прояву економічних процесів. Але й перетворюватися на таку собі "чисту" науку вона дозволити собі не може, оскільки, як відомо, саме практика є критерієм істини, а чіткість і правильність теоретичних конструкцій багато в чому зумовлена їх відповідністю практичній реальності.

Тому важливим завданням сучасної політичної економії є не тільки намагання відобразити і пояснити економічні закономірності, але й орієнтувати суб'єктів господарської практики на дії, які відповідають сутності виявлених економічних законів і які приведуть до ефективніших практичних результатів. Особливо це важливо на рівні державного управління, оскільки помилки за наукового обґрунтування майбутньої економічної політики держави, закладання базових її принципів надто дорого обійдуться всьому суспільству.

В.Тарасевич: продовжуючи міркування колеги, хотів би акцентувати на двох взаємопов'язаних складових практичної функції нашої науки (звісно, таких складових значно більше). *По-перше*, "теорія є найвище благо і найвище добро" (Аристотель), і в цьому сенсі немає нічого більш практичного, ніж добра теорія. Істинна теорія є настільки близькою до практики, наскільки далекою від некритичної емпірії. *По-друге*, в рівневному блоці будови економіко-теоретичного знання (політичної економії) мають бути репрезентовані не тільки традиційні емпіричний та теоретичний рівні, а і *прикладний* рівень, ядро якого складають прикладні теоретичні схеми (моделі)².

Г.Пилипенко (д-р екон. наук, Національний гірничий університет): на мій погляд, вести мову про політичну економію необхідно в еволюційному контексті, оскільки, народившись 1615 року як наука про господар-

² Див. докладно: *Тарасевич В.М.* Економіко-теоретичне знання: будова, структура та генеза у філософсько-науковому вимірі // *Економіка України.* – 2014. – № 2. – С. 29–48.

ську діяльність держави і роль уряду в економічному житті суспільства, вона пройшла довгий шлях розвитку, розширюючи і конкретизуючи предметне поле своїх досліджень. Не слід забувати, що кожен дослідник, який сприяв становленню і розвитку цієї науки, привносив своє бачення її предмета і метода. З розвитком виробництва і форм його організації, з розширенням сфер господарської діяльності економічних суб'єктів, оформленням нових механізмів взаємодії останніх і впливом на ці процеси держави до предмета політичної економії долучалися нові елементи – від аналізу окремих сфер людської діяльності економічна наука поступово переходила до їх теоретичного узагальнення й обґрунтування.

Показовими у цьому контексті є спроби Дж.С.Мілля переглянути всю політичну економію, щоб унести в неї результати останніх пошуків і поєднати їх з принципами, встановленими кращими мислителями цієї науки; критичний аналіз соціально-економічних і філософських теорій попередників, розпочатий К.Марксом у "Теоріях додаткової вартості" й доведений ним до утвердження принципово нового погляду на предмет політичної економії; ревізія К.Менгера концепцій позитивізму, раціоналізму і підходів історичної школи з метою встановлення взаємозв'язку між соціальними науками і засадничими принципами маржиналізму; зміщення наукових горизонтів і розширення поля економічних досліджень через включення політичної економії в загальну теорію людського вибору – праксеологію Л.Мізеса тощо. Формування теоретичної системи політичної економії відбувалося на тлі бурхливих дискусій, які періодично виникали в науковому співтоваристві (згадаймо "суперечку про методи", ініціатором якої був К.Менгер). Вони, власне, точаться дотепер, про що свідчать праці методологічного спрямування сучасних економістів, та і наша сьогоднішня зустріч.

Попри всі відмінності в поглядах на предмет і методи політичної економії, спільним для всіх дослідників є визнання того, що фундаментальна економічна наука має зосереджуватися на пізнанні об'єктивних економічних законів і застосовувати для цього інструментарій, здатний виявити причинно-наслідкові залежності явищ. Оскільки пізнання економічних законів може здійснюватися як на рівні глибинних, визначальних процесів з точки зору їх сутності, так і на рівні форми прояву цієї сутності, то немає нічого дивного в тому, що економісти залежно від мети дослідження і застосовуваних методів працювали в різних "зрізах занурення" в сутність конкретного явища. У подальшому це стало однією з причин спеціалізації фундаментальної економічної науки та її поділу на політичну економію, мікроекономіку і макроекономіку (виокремлення складових можна продовжити до мега-, нано- та інших рівнів).

А.Задоя: але чи дає це підставу говорити, що всі ці розділи економічної теорії є рівноцінними, чи є підстави їх ділити, умовно кажучи, на ведучі та відомі?

Г.Пилипенко: політичній економії в цьому поділі фундаментальних наук відведено функцію формування методологічного підґрунтя економічних досліджень і якісного аналізу соціально-економічних явищ і процесів на рівні їх глибинної сутності, а іншим складовим економічної теорії – фу-

нкції оперування кількісними методами й установлення закономірностей на рівні зовнішніх, функціональних зв'язків.

Я вважаю, що зі змістовної точки зору предмет політичної економії залишився без змін. Економічні закони, з якими має справу ця наука, проявляються тільки через діяльність людей. Тому вивчення цієї діяльності (можемо її розглядати як у формі соціально-економічних відносин, так і в інших формах) є ні чим іншим, як процесом пізнання економічних законів. Економічна діяльність людей може бути зумовлена різними мотивами й інтересами, вона зазнає впливу з боку всіх складових суспільства – культури, соціального і природного середовища, політики тощо. І чим більше відбувається в суспільстві змін, що впливають на діяльність суб'єктів, тим ширшою є предметна сфера політичної економії. Відповідно змінюються і способи її пізнання.

Сьогодні ми оперуємо різними методами, здатними вловити щонайменші зміни в поведінці людей – від цілевизначення до формування інститутів. Важливу роль останніх відзначено у сучасних економічних дослідженнях. Це привносить в економічні дослідження елементи міждисциплінарності – застосування здобутків антропології, соціальної психології, поведінкових теорій з проведенням експериментів, соціології тощо. Сучасні дослідження завдяки розвитку етнометрії, кліометрії, стохастичного моделювання тощо надають можливість не тільки якісно проаналізувати окремі аспекти економічної діяльності людей, а й діагностувати її за допомоги кількісних параметрів із подальшим установленням причинно-наслідкових зв'язків. Таким чином, не так важливо, яким методологічним інструментарієм ми користуємося в пізнанні економічних явищ. Важливим є те, наскільки отримані результати співвідносяться з реальністю і наскільки вони є придатними для того, щоб її змінити на користь Людини.

Ю.Петруня: так, це, напевно, головне – точно визначити причини, рушійні сили поведінки людей та інших економічних суб'єктів і пояснити, до яких наслідків можуть привести ті чи ті рішення і дії.

Давати реальний "приріст" наукових економічних знань доволі важко. Від чого залежить успіх? Від багатьох факторів. Так, методологія, наш дослідницький інструментарій, потребує постійного вдосконалення, в якій методології – резерв отримання "приросту". З іншого боку, ми маємо бути самокритичними, розуміти свою залежність від обсягу, структури, змісту "інформаційної бази" в наших "мудрих економічних головах". Ця залежність виявляється в нашому науковому мисленні, в дослідницькому потенціалі. Постійна якісна підпитка "інформаційної бази" є не менш важливим фактором "приросту", ніж удосконалення методології. Й це, безумовно, далеко не все.

В.Тарасевич: я думаю, що і політична економія – "мати", і всі її "діти" й "онуки" є рівноцінними і самоцінними як особливі "особистості". Їх унікальність і особливість є цілком природними. Водночас на тлі диференціації наук, що дедалі поглиблюється, саме політична економія на правах "матері" має наймогутніший потенціал для виконання *інтеграційної* місії. Образно кажучи, єдиний знаменник є імперативною передумовою поєднання різних складових чисельника. Якщо ж і знаменники різні, то

інтеграція значно ускладнюється. Оскільки політична економія вийшла безпосередньо з лона філософії, то саме в політичній економії неважко знайти витоки між-, мульти- і трансдисциплінарності.

С.Кузьмінов (д-р екон. наук, Дніпропетровський університет імені А.Нобеля): 2015 року виповнюється 400 років з часу опублікування трактату Антуана Монкретьєна, в якому вперше в публікації науково-практичного характеру використано термін “політична економія”. За цей період політична економія як наука кілька разів кардинально змінювала об’єкт наукового пошуку, методологію і нині знову стоїть перед непростим вибором – як розвиватися далі.

Серед можливих варіантів називають, зокрема, розвиток як однієї з рівноправних частин економічної науки, присвяченої розподілу влади і результатів суспільного виробництва; побудову на основі політекономії загальної системи, яка включає решту економічних наук; формування на засадах політичної економії системи понять для комунікації представників різних течій економічних досліджень. Усі варіанти не суперечать, а доповнюють один одного. Так, агрегування маркетингу, менеджменту, мікроекономіки і т. д. під егідою політичної економії обов’язково вимагатиме узгодження понятійно-категоріального апарату.

У зв’язку з набуттям політичною економією функції *lingua franca* виникне необхідність спрощення її категоріального апарату. Першою чергою це буде продиктоване міркуваннями затребуваності з боку користувачів. Очевидно, що маркетолог або фінансист не матимуть ані часу, ані бажання вивчати складні семантичні конструкції.

Історія дає нам приклади подібного еволюційного спрощення. Скажімо, в середньовіччі англійська мова була складнішою, ніж тепер (мала відмінки тощо). Мірою ж її поширення і перетворення на засіб міжнародного спілкування відбулося її спрощення. Інший приклад не тільки конкретизує проблему, а і дає натяк на можливий шлях її розв’язання. Ідеться про операційні системи для комп’ютерної техніки. Безумовно домінуюча сьогодні “операційка” Windows витіснила в небуття десятки конкурентів лише через те, що є простою для користувача і не потребує від нього глибоких знань мов програмування й архітектури комп’ютерів. Утім, внутрішня будова Windows зовсім не проста. Її постійний розвиток потребує зусиль високопрофесійних спеціалістів, але пересічного користувача то не обходить. Тож, можливо, подальший розвиток політичної економії передбачатиме поділ на “спеціалістів” і “користувачів”?

А.Задоя: цікава точка зору. Її дотримання може допомогти визначитися зі змістом, скажімо, навчальної дисципліни, яку вивчають нефахівці з політичної економії. Їм вивчення політичної економії має дати інструмент і навички користуватися ним без обов’язкового знання того, як цей інструмент улаштований.

Ю.Петруня: я погоджуюся з тим, що категоріальний апарат економічної науки стає дедалі складнішим, можна сказати, невиправдано складним. Мені здається, що цей процес можна багато в чому розглядати як наповнення економічних знань штучними дефініціями і теоретичними конструкціями. Нові категорії народжуються легко, при цьому досить час-

то без справжньої аргументації, без узяття до уваги того, як це вплине на результативність науки. Які нові сталі залежності економічного життя буде знайдено? Які нові реально обґрунтовані варіанти розв'язання важливих практичних завдань буде запропоновано? На мій погляд, це може негативно вплинути на якісний рівень економічної науки та її суспільне сприйняття. Я б не говорив про те, що існує суспільне замовлення на спрощену економічну теорію, радше, це замовлення на якіснішу економічну теорію. Практична діяльність маркетологів і фінансистів – складна і відповідальна операційна, управлінська робота. Зокрема, якісна маркетингова стратегія компанії є ключовою складовою її конкурентоспроможності, а це робочі місця, заробітна плата, податки, пенсії тощо. Економічна теорія має переконливо, прагматично впливати на формування "правильного" економічного, управлінського мислення, намагатися максимально точно пояснювати поведінку економічних суб'єктів.

В.Тарасевич: категорії мають адекватно відображати реалії. Якщо реалії ускладнюються, що робити з категоріальним апаратом? Спрощувати? Риторичне запитання. З іншого боку, схоластичні "штудії" призводять до значного ускладнення задіяних у них понять. Згадаємо як наприклад деякі сучасні "наворочені" економіко-математичні моделі. Отже, трикутник "семантика – синтаксис – семіотика" має бути збалансованим і покоїтися на могутньому фундаменті етосу (в широкому сенсі) нашої науки. Якщо дотримуватися такого порядку, то й інструментальна складова політичної економії буде якіснішою.

В.Лебедева (канд. екон. наук, Металургійна академія України): видатний майстер детектива, французький письменник Жорж Сименон якось зазначив: "Я передбачаю той день, коли політична економія стане на чолі всіх наук". Зараз важко сказати, що спонукало письменника на такий вислів, але він почасти свідчить про ті надії, які покладали на політекономію його сучасники.

У рік 400-літнього ювілею політичної економії можемо констатувати, що вона ще не стала на чолі всіх наук, але від того, які проблеми вона ставить і як їх розв'язує, залежать долі мільйонів людей у цілому світі, й мільйони людей покладають на неї й на нас – тих, хто професійно вивчає політекономію, надії.

Говорячи про долі політекономії у XXI столітті, неможливо оминати те, з чим вона підійшла до початку цього століття, не оглянутися на відрізок шляху, який вона пройшла у XX столітті. Він був наповнений протистоянням і боротьбою ідей, економічних шкіл і напрямів, у яких знайшли відбиття суперечності та драматичні події того часу. Чим завершився цей відрізок шляху для політекономії? Ствердженням теорії неокласичного синтезу як магістральної, тієї, що прийнято називати мейнстримом. Ця теорія, яку багаторазово і багатобічно критикували, продовжує свій переможний хід університетськими кабінетами й аудиторіями в усьому світі, відпарошуючи від себе малопомітні клони. Ми з вами, входячи у студентські аудиторії й дотримуючись прийнятих навчальних програм, викладаємо її постулати незалежно від того, як до них ставимось. Навіть їх критичне викладання, як правило, не супроводжується пропозицією принципової альтернативи.

Разом з тим неокласична економічна доктрина повна внутрішніх суперечностей, на одній з яких дозволю собі зупинитися. Вона стосується провідної догми неокласичного синтезу про необмеженість людських потреб і обмеженість економічних ресурсів. Суперечність цього теоретичного положення реальному стану речей пов'язане з ігноруванням чинника часу. Залишається не визначеним, стосується це положення певного фіксованого моменту часу (тобто його розглядають у статиці) чи всієї економічної історії людства (тобто розглядають у динаміці). У кожному з цих двох контекстів це положення є неправильним.

Справді, в кожен даний момент часу економічні ресурси індивіда, фірми, країни чи світової економіки загалом є обмеженими. Але в той самий момент або в певному фіксованому інтервалі часу так само обмеженими є потреби, хоч би якими великими вони були. Потреби обмежені самим часом споживання. Можливість споживання окремої людини чи світового співтовариства обмежена тим, що доба маж 24 години і ніщо не може додати до них іще хоча б одну годину додаткового споживання.

Отже, у статиці потреби й економічні ресурси обмежені, але в динаміці, й тільки в динаміці вони безмежні. Це лише одна з суперечностей теорії неокласичного синтезу, яких у неї надто багато, щоб ця теорія могла, як і раніше, слугувати базовою логічною конструкцією політекономії та визначати її долі у XXI столітті.

В.Тарасевич: які ж є альтернативи?

В.Лебедева: альтернативні концепції існують, але в тих дослідницьких рамках, які не дозволяють забезпечити їх суттєвий вплив на підготовку фахівців у вищих навчальних закладах і ухвалення рішень у сфері економічної політики.

Однієї з таких альтернатив є економічна теорія зміни діяльності. Видається, що саме ця теорія містить у собі потенціал, який дозволить переконливо відповісти на багато сучасних викликів політекономічній науці. Приміром, одним із них є технологічне безробіття. Альтернативу йому має скласти скорочення нормативного робочого часу для кожного працівника зі збереженням кількості зайнятих і рівня оплати їхньої праці. Як відомо, для цього є всі економічні підстави. Скорочення нормативного робочого часу створює умови для поєднання різних видів діяльності кожної людини, в тому числі у сферах науки, мистецтва, освіти, управління тощо.

Найефективніша реалізація системи зміни діяльності можлива в умовах власності асоціацій і альянсів, які оптимізують спільну діяльність. Окремі її риси демонструють деякі світові компанії, що містять угоди про спільне використання робочої сили в умовах гнучких режимів робочого часу і флексибілізації. Зрозуміло, це лише початкові прояви тенденції зміни діяльності, яка надалі розвиватиметься, відповідаючи об'єктивним вимогам економіки. Виходячи з цього економічна теорія зміни діяльності в перспективі має стати одним із наріжних каменів політичної економії XXI століття, що забезпечують надійні теоретичні засади для конструктивних ідей соціально-економічного прогресу та їх реалізації.

В.Білоцерківець (д-р екон. наук, Національна металургійна академія України): вважаю за потрібне зосередити увагу на більш прикладних аспек-

тах розвитку сучасної політичної економії, зробивши наголос на небезпеці викликів, на які вона наражається в умовах невідпинних кардинальних змін на онтологічному ґрунті, на формуванні глобальної економіки і посиленні ваги нової економіки. Останніми десятиліттями планетарна економіка набула властивостей глобальної, почала функціонувати як єдине ціле в реальному масштабі часу. При цьому, як виявляється, імпульсувала подібний характер розвитку і забезпечила його реалізацію в досить стислі терміни інформаційна революція. Перехід нової економіки до етапу розвитку збігся за часом із формуванням глобальної економіки зовсім не випадково. Вони взаємопов'язані й імпульсують розвиток один одного, підсилюючи його і фактично виступаючи як каталізатори динамізації їх еволюції.

Суб'єктивним свідченням на користь того, що у другій половині ХХ століття розпочався якісно новий етап еволюції нової економіки, є поява низки наукових праць, які маніфестували зміни, що охопили соціальне і господарське життя економічно розвинених країн у 60-70-х роках, як ознаки переходу до наступного щабля соціально-економічного розвитку: постіндустріалізму, "нового індустріального суспільства", "нового суспільства", "якісного поліпшення життєвих умов людини" тощо. Було зрозуміло, що подальший розвиток ринкової економіки за незмінним вектором уніфікації та масафікації виробництва зі спиранням на екстенсивне залучення ресурсів неможливий. Тільки швидкі зміни могли б окреслили альтернативні вектори розвитку. Футуристична адекватність передбачень новим економічним реаліям обумовила їх позитивне сприйняття і жвавий науковий дискурс щодо конкретизації відмінностей нового від колишнього.

В.Тарасевич: до речі, саме з цими реаліями безпосередньо пов'язана поява і бурхливий розвиток глобальної екологічної політичної економії та політичної економії інновацій. Не можна виключати перспективність проблематики політичної економії знань та інформації.

В.Білоцерківець: більше за те, у другій половині ХХ – на початку ХХІ століть, окрім уже звичного ресурсного виклику, загострився виклик демографічного характеру. Збалансоване скорочення чисельності населення в певній територіальній локалізації завжди мало наслідком загальмування економічного розвитку і, відповідно, припинення явної технологічної та економічної еволюції. Зміна демографічного тренду обумовлювала повернення на висхідну траєкторію економічного розвитку. Утім ситуація, що склалася в економічно розвинених країнах наприкінці ХХ століття, залишає надто мало сподівань на зміну тенденцій. Найближчим десятиліттям у Європейському Союзі природне зростання населення зміниться його скороченням. Подібні проблеми актуальні не тільки для країн, що належать до Західнохристиянської цивілізації, але і для багатьох інших, зокрема, приналежних до Східнохристиянської (в тому числі України) і Далекосхідної цивілізацій. Населення азійських країн, які далі за інших просунулися шляхом зростання депопуляційного потенціалу, найбільш активно і наполегливо у процесі індустріальної та постіндустріальної емансипації залучало до своєї світоглядної матриці ідеологеми Заходу. Дотримання цільової установки синтоїзму "справедливим є те, що доцільно в цей час і в цих умовах для суспільства" в Японії та поширення протестантського прозелітизму в інших індустріальних країнах

Південно-Східної Азії, сприяючи прискореному зростанню обсягу ВВП і добробуту населення, одночасно створювали комфортні умови для реалізації негативного демографічного сценарію.

В.Тарасевич: не виключено, що для пояснення зазначених колегою тенденцій доцільно залучити теорію етногенезу Л.Гумільова. До того ж докорінного перегляду потребує існуюча методологія системи національних рахунків. У будь-якому разі поле досліджень соціальної та демографічної політичної економії видається практично безмежним.

В.Білоцерківець: звісно, необхідне залучення багатьох теорій, концепцій, гіпотез. При цьому важливо розуміти, що нові виклики значно спотворюють ситуацію, описану у працях засновників політичної економії, й підходити до пізнання мінливого сьогодення з катехічно застиглими лекалами Д.Рікардо, Т.Мальтуса чи К.Маркса не досить доречно. Але політекономія не стоїть на місці, вона постійно еволюціонує, і наше завдання як політекономів наблизити теоретичні конструкти до практики, забезпечивши зняття перешкод для виконання наукою однієї з найважливіших її функцій – практичної. Тим самим іще раз підтвердимо, що багаторічне існування – не вада, а велике досягнення завжди молодій політичній економії, що вже 400 років повертає до себе погляди науковців цілого світу.

О.Завгородня (канд. екон. наук, Національна металургійна академія України): оскільки в нашій дискусії вже наголошували на пізнавальній, світоглядній та практичній функціях політико-економічної науки, не порушуючи логіку дискурсу, я б хотіла повернути увагу до її методологічних потенцій і компетенцій. Тим паче, що саме від них, а точніше, від їх адекватності об'єкту і предмету дослідження залежить, наскільки якісно і повноцінно політекономія реалізуватиме своє функціональне призначення.

Вихід фундаментальної економічної науки з так званої методологічної кризи й убезпечення її від загроз утрати адекватності за онтологічних метаморфоз небезпідставно пов'язують з імплементацією пропонованих філософією постнекласичних пізнавально-пояснювальних новацій. Насамперед, ідеться про інтеграцію до наявних методологічних підойм парадигми *глобального еволюціонізму* і *синергетики* як його змістовного ядра.

Еволюціонізм і синергетика обумовлюють погляд на економічні системи будь-якого рівня агрегації та просторово-територіальної локалізації як на складноорганізовані, відкриті, людинорозмірні, нелінійні, підкорені в еволюційному русі імперативам самозбереження і саморозвитку з елементами експансії. Універсаліями їх буття є автодинамічність, фрактальність, перманентна нестабільність, мультистаціонарність, циклічність, дисипативність, необоротність у часі, історичність, селективна інноваційна мінливість.

В.Тарасевич: слід підкреслити, що глобальний еволюціонізм є "альфою й омегою" сучасної постнекласичної загальнонаукової картини світу, а тому застосування в наших дослідженнях відповідної їй методології є імперативною передумовою відповідності сучасної політичної економії вищим загальнонауковим стандартам.

О.Завгородня: на мій погляд, саме еволюційно-синергетичний метод дозволяє розширити узвичаєні уявлення про відкритість економічних

систем і виявити її полісемантичність, надзвичайно актуальну для дослідження інноваційних метаморфоз економічних систем.

Так, найбільш узвичаєний сенс відкритості (*відкритість I*) асоціюється з метаболічними відносинами системи і середовища. Другий план відкритості (*відкритість II*) пов'язують із наявністю в системі екзогенної складової поряд із детермінантами руху. Насамперед, ідеться про те, що саме за характером взаємодії "система ↔ середовище" визначають її ступені свободи і макродинамічний потенціал – той максимум, на який спроможна система за перебування у просторі (полі) дії певних сил і обмежень. Ще один аспект (*відкритість III*) обумовлений здатністю системи породжувати у процесі свого функціонування різноманітні екстерналиї (зовнішні ефекти) – ситуації, коли позитивні чи негативні наслідки певних взаємодій перекладаються на третіх осіб. Четвертий план відкритості (*відкритість IV*) асоціюється, по-перше, з наявністю у системи доступних альтернативних сценаріїв розвитку, з запрограмованістю її моделі поведінки на подолання (відкриття, зняття) перешкод і загроз самовідтворенню; по-друге, з віддаленістю горизонту випереджального відображення реальності, на якому перед актором руху відкриваються картини майбутнього і йому вдається розгледіти риси і конфігурацію наступного структурного порядку і вже не навмання, а свідомо ухвалювати рішення щодо інноваційних форм мінливості, котрі корелюватимуть із бажаним варіантом досяжного і наблизатимуть його. *Відкритість V* проявляється за погляду на макроекономічну систему крізь призму ступенів свободи її нано- і мікроекономічних суб'єктів, широти спектру доступних (відкритих) альтернатив їх самореалізації у внутрішньому економічному просторі та з огляду на потужність бар'єрів, які слід подолати за входу-виходу з нього (міграція) або його сегментів.

Розрахунки коефіцієнтів кореляції (r), проведені мною за даними 145 країн, виявляють залежність результативності національних економік від міри їх економічної відкритості ($r_{\text{ВВП, індекс демократії}} = 0,4115$; $r_{\text{ВВП, індекс економічної свободи}} = 0,6541$; $r_{\text{ВВП, індекс економічної глобалізації}} = 0,6183$; $r_{\text{ВВП, субіндекс можливостей індексу соціального прогресу}} = 0,8650$) і засвідчують найсильніший зв'язок ВВП із здатністю середовища всіляко сприяти реалізації можливостей та ініціатив економічних суб'єктів, їх соціальної мобільності ("соціальному ліфту").

А.Задоя: а чи існує, так би мовити, межа відкритості національної економіки, її оптимальні значення?

О.Завгородня: щоб відповісти на це питання, потрібний ґрунтовніший аналіз.

В.Тарасевич: на мій погляд, це одна з ключових дослідницьких проблем глобальної та міжнародної політичної економії.

Н.Рябцева (канд. екон. наук, Національна металургійна академія України): багатогранність предмета політичної економії породжує значну кількість напрямів і течій економічної думки, які відображають реальність, взаємодіючи і переплітаючись і в науковому пошуку, й у критиці одного, видаючи рекомендації та прогнози, які часто спростовуються практикою, а в кінцевому підсумку формують економічну свідомість світової спільноти. Політекономії належить першість народження, але її місце в сучасній економічній теорії постійно обговорюють представники різних течій і шкіл у

широкому інтервалі – від констатації факту її кончини до підняття на п'єдестал науки наук. Проте під акомпанемент наукових дискусій вона продовжує розвиватися завдяки працям своїх прихильників, а часто і критиків, які, не бажаючи і не відаючи того, через заперечення сприяють її розвитку.

У зв'язку з цим хочу звернути увагу на два аспекти.

По-перше, розвиток політичної економії як науки підтримується діяльністю політекономічних наукових об'єднань (центрів, груп, союзів, асоціацій) у більшості країн світу. Серед них: Всесвітня асоціація політичної економії (World Association for Political Economy), Європейська асоціація еволюційної та політичної економії (European Association for Evolutionary and Political Economy), Німецька асоціація політичної економії (German Association for Political Economy), Французька асоціація політичної економії (The French Association of Political Economy), Індійська політекономічна асоціація (Indian Political Economy Association), Аргентинська асоціація політичної економії (The Argentine Association of Political Economy), Японська спілка політичної економії (The Japan Society of Political Economy), Кембриджська політекономічна спілка (Cambridge Political Economy Society), Європейський центр міжнародної політичної економії (European Centre for International Political Economy), Центр політичної економії Джеймса М. Б'юкенена Університету Джорджа Мейсона (James M. Buchanan Center for Political Economy George Mason University, Virginia, USA), Центр світової політичної економії Університету Сассекса (The Centre for Global Political Economy at the University of Sussex, Brighton, UK), Центр міжнародної політичної економії у Афінах (Athens Centre for International Political Economy), Міжнародна політекономічна група британської асоціації міжнародних досліджень (International Political Economy Group British International Studies Association), Секція політекономії світової системи Американської соціологічної асоціації (Section on the Political Economy of the World-System the American Sociological Association), Політекономічний науково-дослідний інститут університету штату Массачусетс (The Political Economy Research Institute of the University of Massachusetts), Інститут вивчення політичної економії та права Міжнародного університетського коледжу в Турині (Institute for the study of Political Economy and Law at the International University College of Turin) тощо. 2012 року була створена Всеукраїнська асоціація політичної економії (ВУАПЕК).

В.Тарасевич: до речі, початок її діяльності виявився непоганим. Проведено чотири міжнародні конференції, два круглі столи, конкурс на найкращу монографію і підручник, видано декілька монографій, виходить спеціалізований журнал, є сайт тощо. Користуючись нагодою, хочу від всіх політекономів висловити щире подяку Почесному голові ВУАПЕК В.Гейцю, який багато зусиль і часу віддає підтримці політекономічної науки й освіти. Звісно, від ВУАПЕК ми чекаємо більшого. Але нові досягнення неможливі без узгоджених і спільних дій усіх політекономів.

Н.Рябцева: отже, другий аспект. Незважаючи на заперечення ортодоксів ринку доцільності включення в розгляд економічних процесів етичних норм і цінностей, у країнах із розвиненою ринковою економікою, раніше ніж у постсоціалістичних, почали обговорювати соціальні межі та но-

рми економічних відносин, проблеми соціальної відповідальності стосовно партнерів, конкурентів, працівників, держави, споживачів та ін., утворювати громадські інститути й ухвалювати відповідні стандарти, наприклад, Міжнародні стандарти соціальної відповідальності (SA 8000 "Соціальна відповідальність", ISO 26000 "Настанова по соціальній відповідальності"), що мають сприяти поліпшенню умов найму і трудової діяльності, містити такі компоненти, як захист прав людини, навколишнього середовища, безпека праці, права споживачів, розвиток місцевих общин, організаційне управління, етика бізнесу. Постулати політичної економії, незважаючи на теоретичні дискусії, в тій чи тій формі поступово втілюються в життя.

Таким чином, можемо констатувати безумовну актуальність політичної економії як науки і через 400 років після її народження. Завдяки діяльності її прихильників, реаніматорів, послідовників, критиків, вульгаризаторів відбувається інституціоналізація наукових структур на національному, регіональному і світовому рівнях, а також інституціоналізація етичних і ціннісних норм економічних відносин, що набуває особливого значення в контексті розбудови громадянського суспільства в усіх країнах світу.

В.Тарасевич: шановні колеги, гадаю, висловлю спільну думку, що наша дискусія була цікавою і змістовною. Попереду нові обговорення, в тому числі тематичні, що акцентують окремі актуальні політекономічні питання – предмета і методів, власності, вартості, відтворення тощо. Сподіватимемося, що нас підтримають колеги в Україні та за її межами.

На завершення дозвольте від Вашого імені подякувати ініціаторам і організаторам круглого столу, а також редколегію журналу "Економічна теорія" і його головного редактора А.Гриценка за надану нам можливість виступити на сторінках головного теоретичного журналу країни.

Щиро дякую всім вам.